

П. О. СЕЛІГЕЙ

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,
м. Київ, Україна
Електронна пошта: Selihey@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9433-0972>

МІЖНАРОДНІ ТА СВІТОВІ МОВИ: КРИТЕРІЇ, РЕЙТИНГИ, ПРОГНОЗИ

У статті досліджуються критерії, на основі яких укладають рейтинги міжнародних мов і прогнозують їхнє майбутнє. Шанси мови стати міжнародною не надто залежать від її демографічної потужності, структурних переваг чи легкості для вивчення. Важить насамперед вплив, який носії мови справляють на інші народи. Критерії «міжнародності» мови фактично збігаються з критеріями її комунікативної цінності, суспільної престижності, соціолінгвістичної ваги.

В основу рейтингів впливовості національних мов кладуться різні критерії: державний статус, комунікативний потенціал, економічна потужність, кількість тих, хто вивчає її як іноземну тощо. Ці рейтинги виявляють істотніші критерії міжнародної мови: поширеність на кількох континентах, статус офіційної (робочої) мови в міжнародних організаціях, цінність як джерела сучасних знань, велику кількість її носіїв як другої. Специфічною ознакою, яка виводить міжнародну мову в клас світових, слід визнати її загальносвітову поширеність. Такою мовою послуговуються в усьому світі, нею володіє (як першою чи другою) більшість населення Землі, її світовий статус визнають у всіх країнах.

Склад клубу провідних мов постійно змінюється: одні мови прибувають до нього, інші вибувають — залежно від військово-політичних, демографічних, економічних і культурних успіхів своїх носіїв. Хоч кількість носіїв англійської як другої невпинно зростає, її домінування слід розглядати як явище тимчасове. У середині ХХІ ст. може скластися нова ієрархія мов: у своїх регіонах з англійською на рівних конкуруватимуть інші великі мови — китайська, іспанська, арабська, гінді / урду. Хоч державний статус української мови й створює сприятливі передумови для її розвитку, значно швидше вона могла б поширюватися завдяки своїй інформаційній цінності, інтелектуальній потужності, культурній привабливості, економічним успіхам України.

Ключові слова: міжнародна мова, світова мова, демографічна потужність мови, впливовість мови, мовні рейтинги, англійська мова, українська мова.

Скільки існують міжнародні мови, стільки тривають спроби пояснити, завдяки чому вони виборюють цей високий статус. Від нефактівців часто доводиться чути, що вирішальну роль тут відіграють досконалість внутрішньої будови, багатство виражальних можливостей, легкість і зручність опанування, велика кількість носіїв. Чи відповідають ці уявлення дійсності?

Англійська мова має відносно просту, синтетичну морфологію, але важкий для опанування правопис. Він лишається практично незмінним кілька століть, а тому відчутно розходиться із сучасною вимовою. Навчання літературної англійської вимови — процес не менш клопітний і потребує багаторічної практики. Однак ці риси не завадили англійській стати лінгва франка сьогодні. Латина мала і простіший правопис, і легшу орфоепію, але надзвичайно розбудований граматичний лад з розмаїттям форм, парадигм відмінювання та дієвідмінювання, численними винятками тощо. Утім, це теж не перешкодило їй здобути першість у західній частині Європи часів Давнього Риму та Середньовіччя. Штучна допоміжна мова есперанто з погляду вимови та граматики надзвичайно проста: 16 правил без жодного винятку. Попри це справді міжнародною не стала, хоч і створена була спеціально для цього.

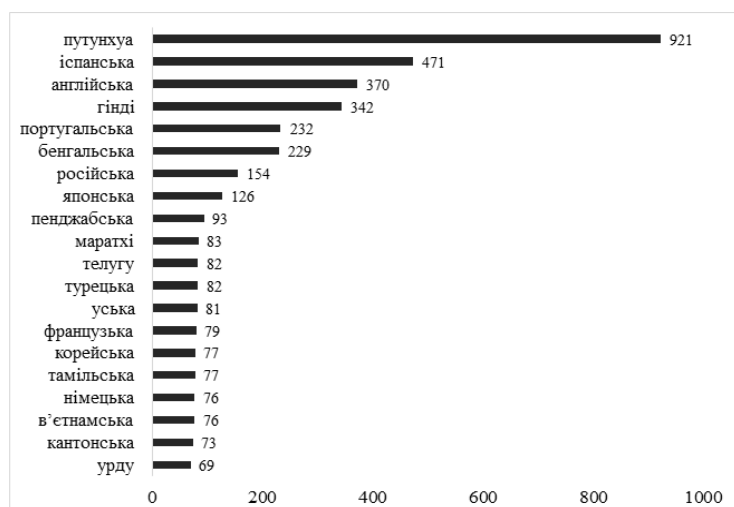
Наведені факти говорять про те, що ні структурні переваги, ні легкість для вивчення загалом не впливають на шанси мови стати міжнародною. Потенційно такою може стати мова будь-якої будови.

Правда, стверджувати, що внутрішні властивості мови зовсім не істотні для її поширення у світі, теж не зовсім правильно. Мова повинна бути придатною для виконання міжнародних функцій. Бажано, щоб це була сформована, монолітна літературна мова з такими рисами:

- типологічно не раритетна, фонетично приступна;
- з тривалою писемною традицією;
- добре внормована й відшліфована на всіх структурних рівнях;
- розкрита у своїх виражальних можливостях;
- здатна передавати все те, що передають інші мови;
- багатofункційна, комунікативно потужна;
- глибоко досліджена й описана в словниках та граматиках;
- методично опрацьована для викладання іншомовцям.

Прикметно, що коли національну мову починають використовувати як міжнародну, це різко прискорює її внутрішній розвиток. Чим більше її вживають, тим більш досконалою й «обкатаною» вона стає. Отже, розвинуті структурні риси та комунікативна придатність можуть сприяти тому, що мова спершу стає міжнародною, а згодом успішно функціонує в цій ролі. Але загалом висока досконалість і багатство мови є радше наслідком її міжнародного статусу, ніж причиною.

Щось подібне можна сказати й про демографічну потужність. Ця умова також важлива, та все ж не є визначальною. Серед мов з найбільшою кількістю носіїв як рідної (див. діаграму; джерело даних за 2021 рік: [List of languages...]) на високих позиціях бачимо мови Південної Азії: гінді, бенгальську, пенджабську, маратхі, телугу. Їхній демографічний потенціал стрімко зростає, утім, жодна з них не тільки не є міжнародною, а й заледве має шанси стати такою до кінця XXI ст. (можливо, за винятком гінді). І не дивно, адже їхній ареал — країни аграрно-індустріальної (Індія, Пакистан) та аграрної (Бангладеш) економіки. Більшість носіїв цих мов — селяни, що займаються орним рільництвом і ремісництвом. З іншого боку, французька та німецька мови, хоч і не потрапили в першу десятку, вже не одне століття побувають як міжнародні. Чисельність носіїв сама по собі ще не забезпечує мові провідної ролі у світі.

Діаграма. Мови за кількістю (у млн) носіїв (як рідної)

Не забуваймо, що звичні терміни *взаємодія мов* і *мовні впливи* не зовсім точні, адже насправді взаємодіють і впливають не мови, а їхні носії. Тож і міжнародний статус мови залежить не від структурних рис чи кількості мовців, а від того, чи належать ці мовці до народів-лідерів. Поширення мови, писав А. Мартіне, — це «побічний продукт військової, політичної, релігійної, культурної, економічної або просто демографічної експансії народу, чийм знаряддям спілкування є ця мова. Мова долає своїх суперників не через якісь свої внутрішні якості, а через те, що її носії більш войовничі, фанатичні, культурні, заповзятливі» [Мартіне : 81–82]. Вплив, який народ справляє на інші народи, — ось головна причина, чому його мова здобуває міжнародний статус. Народ, котрому вдалося створити могутню державу, потужну економіку, багату культуру, передову науку й техніку, починає домінувати на світовій (або регіональній) арені. Відповідно починає домінувати і його мова. Будь-яка мова може стати міжнародною, якщо її носії досягнуть визначних успіхів, стануть першими в якихось важливих галузях, поширять свій вплив на інші народи. Чим сильніший зовнішній вплив народу, тим більше поширюється його мова.

Як бачимо, критерії «міжнародності» мови фактично збігаються з критеріями її впливовості, а також комунікативної цінності, суспільної престижності, соціолінгвістичної «ваги». Окремі дослідники намагаються виявити об'єктивні параметри (індикатори) впливовості мов і побудувати на їхній основі відповідні рейтинги. Серед найперших таких досліджень — праці Г. Клосса [Kloss] та В. Ф. Макея [Mackey]. У наш час з'явилося значно більше можливостей для збирання та систематизації вихідних даних. Далі розглянемо, які критерії кладуться в основу рейтингів і які мови посідають у цих рейтингах провідні позиції.

Один з важливих критеріїв впливовості мови — її державний або міждержавний статус. Відповідну ієрархію (див. рис. 1) збудував британський лінгвофутуролог Д. Греддол [Graddol 2000 : 13], розподіливши мови за такими класами: 1) великі (англійська, французька); 2) регіональні (усі офіційні мови ООН + німецька, португальська); 3) державні (близько 80 мов, удержавлених у 180 країнах); 4) офіційні (близько 600 мов, що мають у різних країнах певний статус); 5) місцеві (близько 6 тис. меншинних мов без офіційного статусу).

Рис. 1. Ієрархія впливовості мов Д. Греддола

Інший істотний критерій для визначення ваги мов — їхній комунікативний потенціал. Голландський соціолог А. де Сваан представив світову лінгвостферу як єдину систему, зв'язки в якій утворюють люди, що володіють кількома мовами. Залежно від того, наскільки мови здатні бути засобом міжнародного спілкування, учений розподілив їх на чотири класи: периферійні, центральні, надцентральні, гіперцентральні (див. рис. 2 [Swaan]).

Периферійні — це малі, меншинні мови, здебільшого бездержавні й безписемні. Кількісно вони становлять 98 % мов світу, хоч ними розмовляє не більше 10 % населення Землі. Усі ці мови загрожені, оскільки їхні носії, щоб порозумітися за межами своїх спільнот, змушені переходити на мови вищого рівня — центральні. Так завдяки цим мовцям кожна периферійна мова пов'язана з однією або кількома центральними мовами.

Центральні мови є засобом спілкування між тими, для кого вони рідні, та носіями периферійних мов у межах певних регіонів. Загалом центральних мов близько 100, вони писемні, літературні, побутують в освіті та ЗМІ, мають державний статус (наприклад, українська, польська, литовська, італійська, шведська, фінська, турецька, корейська, в'єтнамська). Нерідко їхні носії знають ще одну мову: або периферійну (рідну), або надцентральну, яку опанували, щоб взаємодіяти на міжнародному рівні.

До надцентральних А. де Сваан зараховує 12 міжнародних мов з великою (понад 100 млн) кількістю носіїв: англійську, арабську, гінді, іспанську, китайську, малайську, німецьку, португальську, російську, суахілі, французьку, японську. Більшість із них має колоніальне минуле: були нав'язані підкореним народам, але залишилися для них засобом спілкування й після деколонізації. Мови ці досить високої комунікативної цінності, адже дають змогу спілкуватися в межах великих географічних ареалів.

Гіперцентральні мови — це мови, що дають змогу спілкуватися практично в будь-якому куточку Землі. Як другу її опановують носії надцентральних мов і мов нижчих категорій. Єдиною мовою, що більш-менш відповідає цьому критерію, на сьогодні є англійська. Очевидно, вона є й найпершою такою мовою, адже досі в історії жодна мова не поширювалася на всіх континентах, долаючи будь-які міжмовні та міжкультурні бар'єри. Власне, гіперцентральна мова виникає лише в умовах глобалізації, коли уможливаються зв'язки «всіх з усіма».

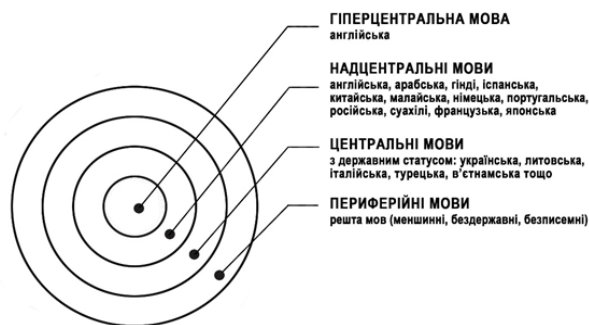

Рис. 2. Ієрархія мов А. де Сваана

Мови, наголошує А. де Сваан, зазвичай опановують у напрямі від периферії до центру, а не навпаки [Swaan : 5]. Наприклад, носієві північнокурдської мови (периферійної), щоб функціонувати в турецькому суспільстві, потрібно опанувати турецьку (центральну) мову. Турок, переселившись у Німеччину, повинен освоїти німецьку (надцентральну). Німець, щоб взаємодіяти на міжнародному рівні, вивчає англійську (гіперцентральну). Натомість англієць, який вивчає німецьку, німець, який вивчає турецьку, турок, який вивчає курдську, — явища явно нетипові. Чим ближча мова до центру, тим частіше її вивчають як другу. Таким чином, статус мов на світовій арені прямо залежить від їхнього комунікативного потенціалу.

Безперечною ознакою міжнародного статусу мови є велика кількість тих, хто вивчає її як іноземну. Якщо раніше напевно оцінити цю кількість у всьому світі було завданням проблематичним, то тепер зробити це нескладно на підставі показників роботи мережевих платформ з вивчення іноземних мов. Найпопулярніша з них, Duolingo, приступна і як мобільний додаток, і як вебсайт. На сьогодні понад 500 млн зареєстрованих у ній осіб із 194 країн мають змогу вивчати 39 мов. Звісно, Duolingo — не єдина платформа такого роду, не скрізь вона поширена однаковою мірою, проте з огляду на велику аудиторію статистика її використання правдиво відображає тенденції у виборі іноземних мов. У звіті про роботу програми [Blanco] названо найпопулярніші мови за підсумками 2020 р.: англійська, іспанська, французька, німецька, італійська, японська, корейська, португальська, російська, китайська. Англійську найчастіше обирають для вивчення в 121 країні (62 % країн світу), іспанську — у 34 країнах (зокрема, й у США), французьку — у 23 країнах. Порівняно з попередніми роками звіт зафіксував збільшення цікавості до східних мов (гінді, корейської, японської, турецької, китайської), що, очевидно, свідчить про зростання економічної та культурної ваги Азії.

Впливовість мови можна визначати не за одним, а за кількома показниками, навіть за комплексом показників. Такі рейтинги більш точні й обґрунтовані, хоч укладати їх складніше, зокрема й тому, що деякі істотні параметри функціонування мов важко піддаються кількісній оцінці.

Скажімо, на додачу до демографічних, комунікативних та освітніх параметрів беруть до уваги економічні аспекти функціонування мов. Такий підхід виправданий, оскільки високий статус деяких мов пояснюється не так великою кількістю носіїв, як економічною розвиненістю країн, де вони поширені. Це слушно передусім для німецької, французької, японської та італійської мов (відповідні країни належать до «Великої сімки») — групи провідних еко-

номік світу). Економічна потужність — одна з причин, чому ці мови широко вивчаються як іноземні.

Економічно зорієнтований рейтинг склали фахівці Британської ради [Tinsley, Board]. Мови оцінювалися на предмет їхньої важливості та перспективності для британців. До уваги взято десять параметрів, об'єднаних у три групи:

- суто ринкові чинники: експорт товарів з Великої Британії, мовні потреби британського бізнесу, майбутні зовнішньоторговельні пріоритети, перспективні ринки з високими темпами зростання;
- неринкові чинники: дипломатичні та безпекові пріоритети, мовні зацікавлення британців, внутрішній і зовнішній туризм, залученість в освітньо-наукову сферу;
- додаткові чинники: рівень знання англійської носіями інших мов, поширеність мов у мережі.

За кожним з цих параметрів складено окремий рейтинг мов, а тоді на їхній основі — загальний підсумковий рейтинг з 10 мов. Він має такий вигляд: іспанська, китайська (путунхуа), французька, арабська, німецька, італійська, голландська, португальська, японська, російська. Як відзначають упорядники, перша п'ятірка мов іде з великим відривом від другої. З огляду на економічний прогноз, високу оцінку дістали також такі мови, як польська, малайська, турецька, гінді. У майбутньому вони мають шанси потрапити в десятку найперспективніших для британців мов.

Комплексний, але універсальніший, не прив'язаний до конкретної країни рейтинг розробив К. М. Тищенко [Тищенко : 37–42]. Престиж міжнародних (вегікулярних) мов він узалежнює від чотирьох характеристик: демографічної потужності, обсягу ВВП відповідних мовних колективів, неоднорядового офіційного статусу та інформаційно-культурної ваги (вираховується за кількістю оригінальних і перекладних книжок цією мовою). Побудувавши рангові списки за кожним з цих параметрів, К. М. Тищенко сполучив і унаочнив відповідні показники на схемі з двома координатами. По вертикалі відкладено усереднений ранг за демографічною та політичною потужністю: чим вище по схемі, тим більше мова має носіїв і країн, де вона державна. По горизонталі — за економічною та інформаційно-культурною потужністю: чим лівіше, тим мовний колектив потужніший економічно та інформаційно. У першій десятці мов — англійська, іспанська, німецька, французька, арабська, португальська, російська, італійська, китайська, японська. Українська мова посідає 19-те місце (див. рис. 3 [Тищенко : 42]).

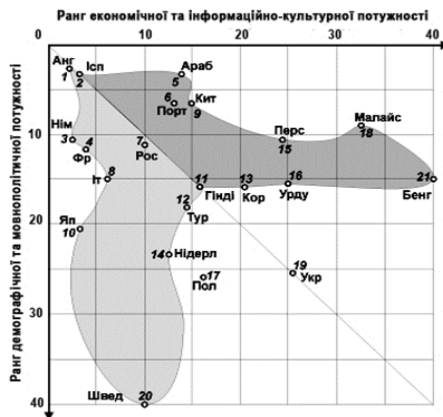

Рис. 3. Вегікулярний простір мов К. М. Тищенка

Ще один комплексний рейтинг мов належить канадському економістові китайського походження Кай Л. Чану [Chan Kai]. Рейтинг показує, яка мова більш впливова на світовій арені й скільки можливостей дає для подорожей, спілкування, пошуку роботи, пізнання та навчання. Використано 20 показників, об'єднаних у п'ять тематичних груп:

– географія (у скількох країнах побутує мова, територія цих країн, в'їзний туризм);

– економіка [розмір ВВП (номінальний і на душу населення), обсяги: експорту, міжбанківського валютного ринку, спеціальних прав запозичення (SDR)];

– спілкування [кількість носіїв мови (як першої і другої), середній розмір їхніх родин, виїзний туризм];

– інформаційна цінність (обсяг інтернет-ресурсів, кількість художніх фільмів, провідних університетів, наукових часописів);

– дипломатія (використання мови як офіційної в МВФ, ООН, Світовому банку, інших провідних міжнародних організаціях).

Кожний з перелічених параметрів дає величину, якою вимірюється впливовість мови. Хоч більшість із них прив'язана не так до мови, як до країни, їх сукупне врахування досить вірогідно виявляє комунікативні можливості мови. Параметри оцінюються в діапазоні від 0 (найменш впливова) до 1 (найбільш впливова). Загальна оцінка формується як середньозважене значення основних показників, тобто також приймає діапазон від 0 до 1. На цій основі мова отримує місце в рейтингу за кожною з п'яти груп (географія, економіка, спілкування, знання й інформація, дипломатія). Сукупна оцінка мови за цими п'ятьма групами визначає її загальне місце в рейтингу. Подаємо перші 40 мов з найвищою сукупною оцінкою (див. табл. 1).

Таблиця 1

Індекс впливовості мов					
Ранг	Мова	Загальна оцінка	Ранг	Мова	Загальна оцінка
1	англійська	0.889	21	перська	0.040
2	путунхуа	0.411	22	данська	0.034
3	французька	0.337	23	іврит	0.034
4	іспанська	0.329	24	чеська	0.033
5	арабська	0.273	25	казахська	0.033
6	російська	0.244	26	тайська	0.032
7	німецька	0.191	27	фінська	0.032
8	гінді	0.134	28	українська	0.032
9	японська	0.133	29	тамільська	0.030
10	португальська	0.119	30	бенгальська	0.029
11	кантонська	0.116	31	грецька	0.029
12	італійська	0.108	32	сербсько-хорватська	0.028
13	нідерландська	0.084	33	словацька	0.028

14	малайська	0.077	34	словенська	0.027
15	польська	0.055	35	мальтійська	0.027
16	корейська	0.053	36	угорська	0.026
17	турецька	0.047	37	суахілі	0.026
18	румунська	0.046	38	яванська	0.026
19	норвезька	0.043	39	ісландська	0.024
20	шведська	0.041	40	болгарська	0.023

Перше місце англійської мови як найвпливовішої не дивує: англомовні країни (США, Велика Британія, Канада, Австралія) сукупно мають найбільший ВВП; англійську повсюдно використовують як лінгва франка. Китайська мова (путунхуа) посіла друге місце головно через демографічну та економічну потужність Китаю. Французька на третьому місці завдяки поширеності на трьох континентах, великим потокам туристів і традиції використання в міжнародних відносинах. Іспанською мовою (4 місце) крім Іспанії спілкуються в більшості країн Латинської Америки, на півдні США. Великі ареали охоплюють також арабська та російська мови. Ці шість мов — офіційні мови ООН. Решта мов з першої десятки — офіційні мови БРІКС¹ (португальська, гінді) або мови країн з потужною економікою (німецька, японська).

Мовний барометр Кальве (*Baromètre Calvet*) [Calvet] прикметний тим, що поряд з іншими показниками враховує культурний потенціал мов. Їхня вага визначається тут на основі оцінок за 12-ма параметрами:

- кількість мовців (за довідником мов світу «Етнолог»);
- ентропія (поширеність мови за межами території походження; мови, поширені у двох і більше країнах, «важать» більше, ніж ті, що побутовують лише в одній);
- індекс розвитку людини (відображає рівень суспільного розвитку країн, у яких поширена мова; охоплює три показники: ВВП на душу населення, очікувану тривалість життя, рівень освіченості);
- демографічний індекс (рівень народжуваності серед носіїв мови);
- представленість в інтернеті (вираховується на основі статистики інтернет-з'єднань у кожній з країн, де поширена мова);
- кількість перекладів цією мовою з інших мов [на основі відомостей ЮНЕСКО (*Index Translationum*)];
- кількість перекладів з цієї мови іншими мовами;
- кількість статей у відповідному мовному розділі Вікіпедії;
- кількість країн, у яких мова має офіційний статус;
- кількість провідних університетів, у яких викладають цю мову;
- вегікулярність (здатність мови бути засобом міжнародного спілкування);
- художня література (кількість письменників — нобелівських лауреатів, котрі пишуть цією мовою).

Якщо мова поширена не в одній, а в кількох країнах, їй приписується середній коефіцієнт, вирахований на основі коефіцієнтів кожної з країн.

¹ БРІКС — економічне об'єднання п'ятих розвинених країн (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-Африканська Республіка).

Остання (третя) версія Барометра Кальве (2017) вимірює вагу 634 мов, що мають понад 300 тис. носіїв. Подаємо ранг і загальну оцінку перших 40 мов цього рейтингу (див. табл. 2; джерело даних: [Calvet]).

Таблиця 2

Мовний барометр Кальве					
Ранг	Мова	Загальна оцінка	Ранг	Мова	Загальна оцінка
1	англійська	9,891	21	новогрецька	5,812
2	французька	9,021	22	іврит	5,776
3	іспанська	8,708	23	каталонська	5,734
4	німецька	8,171	24	фінська	5,706
5	російська	7,504	25	турецька	5,701
6	італійська	6,952	26	вірменська	5,672
7	португальська	6,649	27	фарсі	5,655
8	японська	6,649	28	індонезійська	5,525
9	голландська	6,635	29	суахілі	5,399
10	шведська	6,606	30	словацька	5,281
11	путунхуа	6,518	31	болгарська	5,224
12	польська	6,349	32	словенська	5,079
13	чеська	6,077	33	урду	5,022
14	хорватська	6,048	34	гінді	5,011
15	румунська	6,035	35	казахська	4,904
16	сербська	5,988	36	тагальська	4,899
17	угорська	5,986	37	українська	4,848
18	корейська	5,959	38	литовська	4,843
19	норвезька	5,853	39	албанська	4,822
20	данська	5,841	40	естонська	4,821

Якщо порівняти рейтинг Кай Л. Чана та Барометр Кальве, можна відзначити, що в обох випадках у першу десятку вийшли англійська, французька, іспанська, німецька, російська, португальська та японська мови. Натомість китайська, арабська, гінді, італійська, голландська, шведська потрапили в першу десятку лише в одному з рейтингів. Місця в другій десятці обох рейтингів посіли польська, корейська, румунська, норвезька мови. Цікаво, що в другій десятці Барометра Кальве несподівано опинилися такі мови, як чеська, хорватська, сербська, угорська, данська.

Що ж до української мови, то вона посіла різні місця: 28-ме в рейтингу Кай Л. Чана і 37-ме в Барометрі Кальве. У першому випадку вона потрапила в одну десятку з чеською, казахською, тайською, фінською, тамільською, бенгальською, новогрецькою, сербсько-хорватською, словацькою мовами. У

другому — її сусідами стали словенська мова, мови урду та гінді, казахська, тагальська, литовська, албанська, естонська, боснійська мови.

Рейтинг Кай Л. Чана засвідчує, що сильними рисами української мови є велика кількість носіїв (як першої та другої) і порівняно великий ареал поширення, слабкими — відсталість української економіки, мала комунікативна потужність мови, її невикористання в міжнародних відносинах. У Барометрі Кальве позицію української мови підвищують такі чинники, як кількість мовців, індекс людського розвитку України, перекладацька активність (з української мови та на українську), розвиненість українськомовної Вікіпедії. Знижують позицію — демографічна криза, мала поширеність мови за межами України, її мале використання як мови-посередника, цілковита відсутність серед українськомовних письменників лауреатів Нобелівської премії².

Отже, на підставі розглянутих рейтингів можна відзначити істотніші, ніж демографічна потужність, критерії міжнародної мови:

- поширеність на кількох континентах;
- статус офіційної (робочої) мови в провідних міжнародних організаціях;
- висока цінність як джерела сучасних знань та іншої корисної інформації;
- велика кількість її носіїв як другої.

Очевидно, що в наш час найбільше цим критеріям відповідає англійська мова. Саме тому вона має й найбільше підстав претендувати на статус світової мови. Наближені до статусу світової іспанська та французька мови. Тим часом португальська, арабська, німецька, російська, китайська мови, будучи міжнародними, усе ж більше тяжіють до статусу регіональної (зональної, неодноряджової) мови, але не світової.

Поряд з критеріями міжнародної мови доцільно з'ясувати й критерії світової мови. Зрозуміло, світова мова повинна мати все те, що має міжнародна мова. Тією ж специфічною рисою, яка виводить мову в клас світових, на нашу думку, слід визнати її загальносвітову поширеність. Світовою мовою послуговуються в усьому світі, нею володіє (як першою чи другою) більшість населення Землі, вона рівномірно охоплює своїм впливом усю земну кулю, її світовий статус визнають у всіх країнах. Ця мова, за словами О. Б. Ткаченка, — своєрідний спільний знаменник мовного життя людства. Тому вона повинна бути в цій ролі єдиною [Ткаченко 2014 : 257].

Чи відповідає англійська мова (в її нинішньому стані) цим критеріям? Здавалося б, вона поширена на всіх континентах. Немає такої країни, де б нею не володіли, де б її не викладали, де б нею не цікавилися. За всю історію людства жодна мова не розповсюджувалася так глобально й не досягала такого рівня вживаності, як англійська. Натепер загальна кількість її носіїв — 1,348 млрд осіб (з них носіїв як другої — 978,2 млн)³. Тобто на одного мовця, для якого англійська рідна, припадає троє мовців, для яких вона друга. Нею набагато частіше за інші міжнародні мови спілкуються між собою носії взаємнезрозумілих мов. Усе це — вагомні аргументи на користь її статусу як світової.

² Співмірна за кількістю носіїв польська мова має п'ять лауреатів: Г. Сенкевич (1905), В. Реймонт (1924), Ч. Мілош (1980), В. Шимборська (1996), О. Токарчук (2019). Щоправда, далеко не всі вважають цю премію об'єктивною, закидаючи їй надмірний євро- та американоцентризм, неухвагу до літератур інших народів світу.

³ Найближчі конкурентки англійської помітно відстають: путунхуа має 1,12 млрд мовців (з них носіїв як другої — 198,7 млн), гінді — 600 млн мовців (з них носіїв як другої — 258,3 млн) [Ethnologue. List of languages...].

З іншого боку, якщо співвіднести кількість носіїв англійської з населенням Землі (7,88 млрд), виявиться, що нею володіє лише кожен шостий (16,7 %). Вона не обслуговує не тільки більшості, не тільки половини, а й навіть і чверті мешканців планети⁴. У багатьох куточках Землі в ролі усної міжнародної вживають не англійську, а зовсім інші мови. Отже, виходячи з критерію глобальної поширеності, універсальності та загальнозрозумілості, визнати англійську мову світовою поки що не можна. На сьогодні це провідна міжнародна мова, але ще не світова.

Чи зможе англійська стати світовою мовою в майбутньому? Для цього треба, щоб нею заговорила більшість (або щонайменше половина) жителів Землі. Чи реально це? Знову пошлемося на думку О. Б. Ткаченка: «Будь-яка “світова мова” при всій своїй поширеності у світі ніколи не ставала й не зможе стати універсальною всесвітньою мовою. З нею у функції міжнародної уснорозмовної мови в різних частинах земної кулі буде успішно змагатися яка-небудь інша “світова мова”» [Ткаченко 2001 : 25]. Якщо ця думка слухна, то поняття «світова мова» слід визнати такою ж теоретичною фікцією, як і поняття «гармонійна двомовність».

Навіть якщо англійська чи якась інша мова й стане в майбутньому справді світовою, це не означає, що їй вдасться втримувати цей статус вічно. Мовна історія людства показує: склад клубу міжнародних мов змінний і непостійний. Одні мови прибувають до нього, інші вибувають — залежно від військово-політичних, демографічних, економічних і культурних успіхів своїх носіїв.

Цей процес триває з найдавніших часів. Назавжди зійшли з історичної арени колись могутні й поширені шумерська, аккадська, давньоарамейська, хетська мови. Припинили існувати як живі мови санскрит, латина, веньянь: застигнувши у своєму розвитку, вони перетворилися на мови суто книжні, зрозумілі сьогодні хіба що фахівцям. Грецька мова продовжує існувати як новогрецька, але міжнародну роль остаточно втратила. Не втратили, але помітно послабили свої позиції португальська, німецька, російська мови, дещо меншою мірою — французька. Без істотних змін утримують міжнародний статус іспанська й арабська мови. Упевнено розширяє й зміцнює його англійська. Тим часом на обрії з’являються нові «амбітні кандидати» на статус міжнародної мови.

Таким чином, склад клубу провідних мов, хоч і повільно, але невідворотно змінюється. Спершу мови підносяться, а тоді занепадають — відповідно до успіхів і неуспіхів своїх носіїв. Колись панівні народи з плином часу потрапляють під загрозу зникнення, а народи раніше залежні та пригноблені — міцніють і виходять на чільні позиції. І таку картину спостерігаємо впродовж усієї мовної історії людства. Так, коли мова стає міжнародною, здається, що такою вона буде вічно. Але варто змінитись обставинам, як мова сходить з п’єдесталу. Тимчасовість її високого статусу — навіть не закономірність, а закон.

Звісно, міжнародні мови минулого — зовсім не те саме, що міжнародні мови сьогодення. У стародавні та середньовічні часи їх використання мало коли виходило за межі певного регіону. Це були мови не так світові, як регіональні. Не завжди їх застосовували в усіх сферах, не завжди їх уживали всі суспільні верстви (переважно елітні, освічені). Натомість у наші дні з огляду на глобалізацію міжнародні мови тяжіють уже не до регіонального, а й до світового поширення, не до часткового, а до повнофункційного вжитку,

4 Щоправда, серед осіб з вищою освітою частка знавців англійської, напевно, значно більша, ніж 16,7 %.

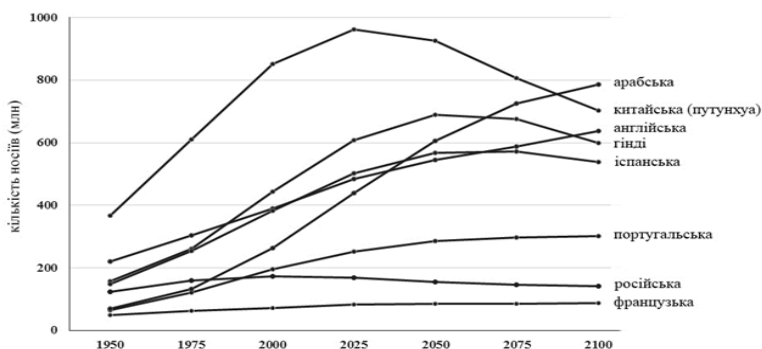
опанувати їх прагнуть не лише окремі прошарки, а практично всі суспільні групи. Чи можуть оці всеосяжність і глобальність гарантувати, що міжнародна мова лишатиметься такою вічно? Що їй не спіткає доля попередниць, які безповоротно втратили цей статус? Бути впевненим у цьому аж ніяк не випадає. Радше навпаки: темпи суспільного розвитку чимдалі прискорюються, тож утратити міжнародний статус мова ризикує навіть швидше, ніж здобула його. Народи світу живуть не ізольовано й постійно конкурують між собою: «Постійних, вічних чемпіонів у цих “олімпійських іграх” немає й не може бути» [Ткаченко 2001 : 40]. Якщо завтра ситуація зміниться, народ «випаде з обойми» світових лідерів, його місце швидко займе інший народ, а тим самим і його мова.

Оскільки міжнародні мови змагаються між собою не менш активно, ніж національні, доцільно з'ясувати, чи може якась із них монополювати претендувати на статус єдиної світової. Як ми вже зазначали, уявлення про одну-єдину світову мову скидається на лінгвістичну утопію. Кожна міжнародна мова має свої привабливі сторони, ареали та сфери вжитку, тому вони територіально та функційно доповнюють одна одну. Міжнародний статус — не вроджена властивість і зовсім не гарантує мові якихось виняткових перспектив у майбутньому. Оскільки вічне всесвітнє панування однієї мови заледве можливе, О. Б. Ткаченко вважає абсолютно нереальним запроваджувати якусь зі «світових» мов як єдину мову міжнародного спілкування [Ткаченко 2014 : 223]. Набагато ймовірніше, що в майбутньому завдяки економічним і культурним успіхам різних народів міжнародними ставатимуть усе нові й нові мови. У клубі провідних мов перебуватиме не одна, а десяток однаково впливових мов.

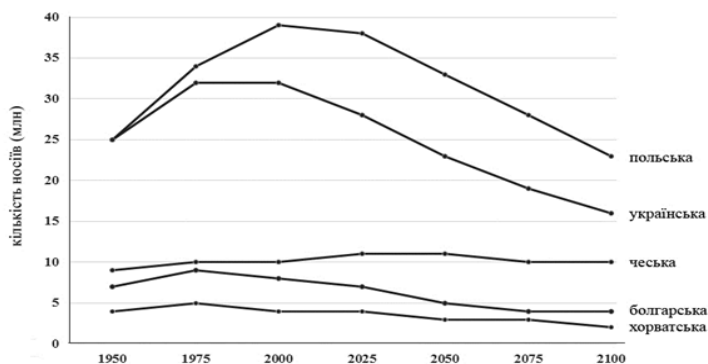
Рейтинги, наведені вище, фіксують нинішню значущість мов, але не показують ні минулих тенденцій, ні майбутніх перспектив. Тим часом міжнародне значення кожної з мов не лишатиметься незмінним. Упродовж найближчих десятиліть одні мови опустяться в рейтингу, інші — піднімуться. Не виключено, у ХХІ ст. серед лідерів опиняться мови, які сьогодні перебувають у другій чи навіть третій десятці.

Поки що не видно певних ознак того, що англійська мова втратить панівне становище. Навпаки: кількість її носіїв як другої в усьому світі невпинно зростає, а сама вона переможно розширює сфери вжитку. Попри це Д. Греддол розглядав її світове домінування як явище тимчасове. За його прогнозами, у середині ХХІ ст. може сформуватися цілком нова ієрархія мов: у своїх регіонах з англійською на рівних конкуруватимуть інші великі мови — китайська, іспанська, арабська, гінді / урду [Graddol 2000 : 59; Graddol 2006 : 61–63]. Станеться це завдяки співдії кількох чинників: масштабним демографічним змінам, «присмеркам Європи», економічному злету Азії, поступу інформаційних технологій, мовному урізноманітненню інтернету тощо. Французька й німецька мови сповільнять своє зростання. Демографічна потужність російської, напевно, зменшиться. До кінця ХХІ ст. очікується піднесення індонезійської мови, мов панджабі та бенгалі, суахілі та низки інших африканських мов.

Як ми бачили, велика кількість носіїв ще не гарантує мові міжнародного статусу. Утім, демографічні прогнози, зокрема укладений ООН прогноз народонаселення в кожній країні світу до кінця ХХІ ст., дають вірогідні уявлення про поширеність мов у майбутньому (див. графіки 1–2; джерело даних: [World Population Prospects...]).

Графік 1. Очікувана кількість носіїв провідних мов (як рідної)

Графік 2. Очікувана кількість носіїв окремих слов'янських мов

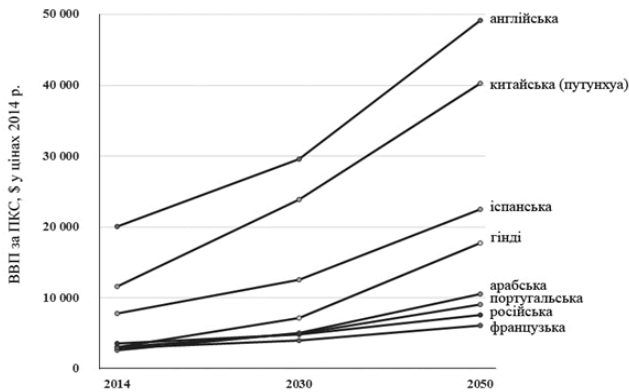
Передбачити міжнародні перспективи мови можна також на підставі прогнозу економічної потужності країн, у яких ця мова поширена як перша. Чим заможніша країна, тим привабливіша її мова, адже вона забезпечує доступ до прибуткових ринків, дає можливості добре працевлаштуватися й непогано заробляти. Відповідно, чим більша економічна цінність мови, тим міцніші її міжнародні позиції.

Розвиненість економіки зазвичай визначають за розміром валового внутрішнього продукту (ВВП) — сумарної вартості всіх кінцевих товарів і послуг, вироблених у країні за певний період. Чим більше в країні продається й купується товарів і послуг, тим вищий її ВВП, тим вона заможніша. ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС) відображає випуск продукції на душу населення. У цьому випадку високий ВВП також є показником високого рівня життя.

Довгостроковий прогноз темпів зростання ВВП за ПКС представлено в доповіді «Світ у 2050 році» [Економічний прогноз...], що її підготували фахівці PwC⁵. Прогноз охоплює 32 найрозвиненіші країни, на частку яких

⁵ PricewaterhouseCoopers (ПрайсвотерхаусКуперс) — одна з провідних міжнародних компаній, що надає послуги у сфері аудиту й консультування, зокрема економічного та фінансового.

припадає 84 % світового ВВП. Загальна тенденція: у найближчі десятиліття центр світової економіки поступово зсуватиметься із Заходу на Схід, із промислово розвинених країн Північної Америки та Західної Європи в країни Південної, Східної та Південно-Східної Азії (Китай, Індія, Пакистан, Бангладеш, В'єтнам, Індонезія, Філіппіни). Якщо не станеться якихось глобальних катастроф, у середині ХХІ ст. континент, на якому вже сьогодні живе більше половини населення світу, даватиме 55–60 % світового ВВП. Економіка зростатиме завдяки збільшенню чисельності азіатів, що стимулюватиме внутрішній попит і наповнюватиме ринок робочою силою (див. графік 3⁶).

Графік 3. Прогноз економічної потужності міжнародних мов

Насамкінець — кілька зауваг щодо української мови. Наївно очікувати, що в оглядній перспективі вона стане міжнародною. Будьмо реалістами: якщо це й станеться, то не раніше, ніж у віддаленому майбутньому. Утім, з проведеного дослідження випливає кілька важливих висновків і рекомендацій стосовно дальшої її розбудови, зміцнення її суспільних позицій.

Найгостріші мовні дебати в нас традиційно точаться довкола проблем нормативності: зловживання росіянізмами, правопису запозичень, творення фемінітивів, тонкощів слововжитку тощо. У соцмережах ламають списи, з'ясовуючи, як же краще писати: проект чи проєкт, міф чи мїт, Хемінгвей чи Гемінгвей? Як утворити й чи варто взагалі утворювати фемінітиви від маскулінитивів *посол*, *міністр*, *історик*? Як правильно: *радянський* чи *совецький*, *добрий день* чи *доброго дня*? Коли казати *усмішка*, а коли — *посмішка*? Чи відповідають «духу» української мови іменники *підйом*, *прийом*, *правка*, *посадка*, звороти *не виключено*, *що та не відповідає дійсності*? Навколо цих і подібних проблем вирують такі пристрасті, на їх обговорення марнують стільки сил і часу, що здається, саме від їх розв'язання й залежить щасливе майбуття української мови. Тим часом з погляду її перспектив проблеми ці навіть не другорядні — третьорядні. Звичайно, мовленню, особливо публічному, потрібна бездоганна правильність, а мовознавці повинні уточнювати, що є нормою, а що ні. Проте, як ми бачили з рейтингів, суспільна значущість

⁶ Як і у випадку з прогнозом на підставі демографічних даних, для мов, поширених у кількох країнах, узято сумарну чисельність носіїв. Населення країн, у яких мову використовують переважно як другу, не зараховувалося. Порівняно низька позиція арабської мови пояснюється тим, що з усіх арабськомовних країн ураховано лише Єгипет і Саудівську Аравію (які належать до тридцяти двох найбагатших країн, охоплених прогнозом). З урахуванням економічного потенціалу інших арабськомовних країн позиція мови значно підвищиться.

мови, її міжнародне визнання, привабливість і престиж аж ніяк не зводяться до нормативності, а залежать від зовсім інших чинників. Через брак цілісного, системного погляду на мову неістотні питання затуляють собою головні, абсолютізуються й стають ключовими в «мовних війнах».

Ще один передній край боротьби — мовне законодавство. Справа ця, безперечно, важлива, адже без надійного правового захисту українська мова не зможе функціонувати як державна й також не матиме майбутнього. Як блискучу перемогу святкувала наша громадськість недавнє прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та передбачене ним упровадження інституту Уповноваженого із захисту державної мови (ст. 49). Знов-таки виникає ілюзія, начебто правових важелів достатньо, щоб забезпечити мові повнокровне функціонування, безперешкодний розвиток і всебічний розквіт.

Тим часом практика показує: юридичні норми не всесильні. Якщо вони не відповідають реаліям життя, упровадження їх призводить до надмірного застосування жорстких засобів державного примусу, які в кінцевому підсумку все одно не дають очікуваного ефекту, натомість спричиняють великі морально-психологічні втрати, а часом і суспільний опір [Алексеев 8 : 289]. До того ж реалії постколоніальної України такі, що наявність закону ще не гарантує його автоматичного й безумовного виконання. Творча енергія багатьох наших співгромадян спрямована не на дотримання закону, а на пошуки шляхів, як спритно обминути закон, як зробити його виконання для себе необов'язковим.

Хоч законодавство і створює сприятливі передумови для розвитку мови, значно швидше вона поширюється завдяки своїй великій інформаційній цінності, інтелектуальній потужності, культурній привабливості, економічним успіхам країни, де нею розмовляють. Із цього погляду перспективи української мови якраз і не дуже райдужні. А якщо відверто — досить-таки похмурі. Депопуляція та старіння населення, аграрно-сировинна спрямованість економіки, низькотехнологічна, неконкурентоздатна промисловість, занепад науки й вищої освіти, масовий вплив мізків — усі ці загрози для майбуття української мови стократ серйозніші, ніж уживання якихось росіянізмів чи невдало створених фемінітивів. Саме ці загрози й мали б найбільше хвилювати всіх, кому небайдужа доля мови. Як невідкладно усунути чи, принаймні, послабити їх — ось над чим треба міркувати насамперед.

Життєстійкість мови, її міцне становище, впливовість і престиж не падають з неба. Це наслідок довготривалої, наполегливої роботи всіх її носіїв — і мовної еліти, і пересічних мовців. Шлях до поступу та процвітання нашої мови лежить не тільки через законодавство, а й через подолання демографічної кризи, боротьбу зі злиднями, розквіт національної культури, відродження вітчизняної науки, інтелектуалізацію суспільства. Чим більших успіхів досягне Українська держава, тим тривкіші позиції матиме українська мова. Саме завдяки цьому вона зможе посісти гідне місце серед найрозвиненіших і комунікативно найпотужніших мов світу.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10 т. Москва : Статут, 2010.
Економічний прогноз «Світ у 2050 році» / PricewaterhouseCoopers. URL: <https://pwc.to/3Hx1Oa> (дата звернення: 16.07.2021).
Маргине А. Распространение языка и структурная лингвистика. *Новое в лингвистике*. Москва, 1972. Вып. 6. С. 81–93.
Нэсбитт Д., Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции: Год 2000. Москва : Республика, 1992. 415 с.

- Тищенко К. М. Основы мовознавства : Системний підручник. Київ : ВПЦ «Київський ун-т», 2007. 304 с.
- Ткаченко О. Б. К социолінгвістической классификации языков. *Культура народов Причерноморья*. 2001. № 19. С. 15–41.
- Ткаченко О. Б. Українська мова : Сьогодення й історична перспектива. Київ : Наук. думка, 2014. 511 с.
- Blanco C. 2020 Duolingo Language Report: Global Overview. URL: <https://bit.ly/3dGLMjq> (дата звернення: 18.06.2021).
- Calvet L.-J. Baromètre Calvet des langues du monde. URL: <https://bit.ly/3l6l8UI> (дата звернення: 28.07.2021).
- Chan Kai L. Power Language Index. Which are the world's most influential languages? URL: <https://bit.ly/3sBVwBP> (дата звернення: 15.03.2021).
- Ethnologue. List of languages by total number of speakers (24th ed., 2021). URL: <https://bit.ly/2PS4MDD> (дата звернення: 21.05.2021).
- Graddol D. English next. London : The British Council, 2006. 128 p.
- Graddol D. The Future of English? A guide to forecasting the popularity of the English language in the 21st century. London : The British Council, 2000. 66 p.
- Kloss H. Die den internationalen Rang einer Sprache bestimmenden Faktoren. Ein Versuch *Deutsch in der Begegnung mit anderen Sprachen*. Tübingen : Narr, 1974. S. 7–77.
- List of languages by total number of speakers. *Wikipedia: The Free Encyclopedia*. URL: <https://bit.ly/3jNn2dI> (дата звернення: 18.07.2021).
- Mackey W. F. Bilinguisme et contact des langues. Paris : Klincksieck, 1976. 534 p.
- Swaan A. de. Words of the World. The Global Language System. Cambridge : Polity Press, 2001. 272 p.
- Tinsley T., Board K. Languages for the future. The foreign languages the United Kingdom needs to become a truly global nation. URL: <https://bit.ly/3E4rxuU> (дата звернення: 11.02.2021).
- World Population Prospects 2019. Total population by region, subregion and country, annually for 1950–2100 (Estimates, 1950–2020; Medium fertility variant, 2020–2100). *United Nations. Population Division*. URL: <https://bit.ly/315W1Ic> (дата звернення: 09.05.2021).

REFERENCES

- Alekseev S. S. (2010). *Sobranie sochinenij: v 10 t.* Moscow: Statut. [In Russian].
- Blanco C. (2020). 2020 Duolingo Language Report: Global Overview. URL: <https://bit.ly/3dGLMjq> (last accessed: 18.06.2021).
- Calvet L.-J. (2017). Baromètre Calvet des langues du monde. URL: <https://bit.ly/3l6l8UI> (last accessed: 28.07.2021).
- Chan Kai L. (2016). Power Language Index. Which are the world's most influential languages? URL: <https://bit.ly/3sBVwBP> (last accessed: 15.03.2021).
- Ethnologue (2021). List of languages by total number of speakers (24th ed.). URL: <https://bit.ly/2PS4MDD> (last accessed: 21.05.2021).
- Graddol D. (2000). *The Future of English? A guide to forecasting the popularity of the English language in the 21st century.* London: The British Council.
- Graddol D. (2006). *English next.* London: The British Council.
- Kloss H. (1974). Die den internationalen Rang einer Sprache bestimmenden Faktoren. Ein Versuch *Deutsch in der Begegnung mit anderen Sprachen*. Tübingen: Narr, 7–77.
- Mackey W. F. (1976). *Bilinguisme et contact des langues.* Paris: Klincksieck.
- Martine A. (1972). *Rasprostranenie jazyka i strukturnaja lingvistika. Novoe v lingvistike.* Вып. 6. Moscow, 81–93 [In Russian].
- Naisbitt D. & Aburdene P. (1992). *Chto nas zhdet v 90-e gody. Megatendencii: God 2000.* Moscow: Respublika. [In Russian].
- PricewaterhouseCoopers (2015). *Ekonomichniy prohnaz «Svit u 2050 rotsi».*

- URL: <https://pwc.to/3f1x1Oa> (last accessed: 16.07.2021). [In Ukrainian].
- Swaan A. de (2001). *Words of the World. The Global Language System*. Cambridge: Polity Press.
- Tinsley T. & Board K. (2017). *Languages for the future. The foreign languages the United Kingdom needs to become a truly global nation*. URL: <https://bit.ly/3E4rxbU> (last accessed: 11.02.2021).
- Tkachenko O. B. (2001). К sociolingvistichej klassifikacii yazykov. *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, (19), 15–41. [In Russian].
- Tkachenko O. B. (2014). *Ukrainska mova: Sohodennia y istorychna perspektyva*. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Tyshchenko K. M. (2007). *Osnovy movoznavstva: Systemnyi pidruchnyk*. Kyiv: Kyivskyi universytet. [In Ukrainian].
- United Nations. Population Division (2019). *World Population Prospects 2019. Total population by region, subregion and country, annually for 1950–2100 (Estimates, 1950–2020; Medium fertility variant, 2020–2100)*. URL: <https://bit.ly/315W1Ic> (last accessed: 09.05.2021).
- Wikipedia (2021). *List of languages by total number of speakers*. URL: <https://bit.ly/3jNn2dI> (last accessed: 18.07.2021).

P. O. SELIHEY

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: Selihey@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9433-0972>

INTERNATIONAL AND GLOBAL LANGUAGES: CRITERIA, RATINGS, FORECASTS

The article examines the criteria on the basis of which ratings of international languages are compiled and their future is predicted. Language's chances of becoming international are not highly dependent on its demographic power, structural advantages or ease of learning. What matters most is the influence that speakers of the language have on other peoples. The criteria of «internationality» of the language actually coincide with the criteria of its influence, communicative value, social prestige, sociolinguistic weight.

The ratings of the influence of national languages are based on various criteria: state status, communicative potential, economic power, the number of people studying it as a foreign language. These ratings reveal more essential criteria of an international language: prevalence on several continents, the status of an official language in international organizations, value as a source of modern knowledge, a large number of its speakers as a second. A specific feature that brings the international language to the class of world languages should be recognized as its worldwide prevalence. This language is used all over the world, it is spoken (as the first or second) by the majority of the world's population, its world status is recognized in all countries.

The composition of the club of leading languages is constantly changing: some languages come to it, others decrease — depending on the military-political, demographic, economic and cultural success of their speakers. Although the number of speakers of English as a second language is growing steadily, its dominance should be considered as temporary. A new hierarchy of languages may emerge in the middle of 21st century, with other major languages — Chinese, Spanish, Arabic, Hindi/Urdu, competing equally with English in their respective regions. Although state status of the Ukrainian language creates favorable preconditions for its development, it could spread much faster due to its informational value, intellectual power, cultural attractiveness and economic success of Ukraine.

Keywords: international language, global language, demographic power of language, language influence, language ratings, English, Ukrainian.

Дата надходження до редакції — 13.09.2021
Дата затвердження редакцією — 21.09.2021